IOANA TĂMĂIAN

METAFORA ISTORIEI LITERARE LA SEXTIL PUȘCARIU: „ZALELE ACELUIAȘI LANȚ, ÎNCHEIATE ÎN CHIP FIRESC UNA-NTR-ALTA”

Argument

Față de istoriile literaturii, cititorul contemporan manifestă în mod constant un dublu interes: 1. pentru asumpțiile şi practicile istoriilor literare, prin care se testează şi se evaluează versiunile diferite asupra trecutului, plauzibilitatea interpretărilor ipotetice ale trecutului; 2. pentru aporia formei, a modului de organizare şi de structurare a subiectului, prin care se testează şi se evaluează intențiile şi metodologia istoricului (Perkins 1992). Din a doua perspectivă, a modului de configurare, lectura *Istoriei literaturii române. Epoca veche* a lui Sextil Puşcariu devine interesantă pentru cititorul de azi *şi* prin permeabilitatea textului la convențiile de lectură specifice epocii digitale. Metafora centrală a *Istoriei* – lanțul cu zalele încheiate firesc una într-alta –, citită literal, dezvoltă valențele unei „metafore digitale” (Galey 2009, p. 41), prin care putem imagina un proiect de transpunere a textului dintr-un sistem semiotic în altul, din versiunea tipărită în versiune digitală.

Caracterul modern al metodologiei lui Sextil Puşcariu de a face istorie literară este recunoscut, fiind pus în valoare încă de acum 40 de ani, la simpozionul din 1974 de la Cluj, dedicat figurii primului rector al universității clujene. Acum actualitatea ei stă *şi* în modelul configurativ latent, potențial să genereze o variantă electronică de reprezentare a istoriei literaturii, un curs digital de istorie a literaturii sau un program de computer pentru vizualizarea istoriei literare, având drept „cod de programare” o metaforă digitală.

Metafora istoriei literare

Când expune metoda de reprezentare a istoriei literaturii, Sextil Puşcariu face apel la o metaforă şi la două comparații:

a) Metafora lanțului cu zalele prinse una într-alta şi a efectului generat de mişcarea lanțului, o metaforă dezvoltată, extinsă (în sensul propus de Max Black[1]), a şirului continuu:

[1] Max Black (1962) descrie trei tipuri de modele: la scară, analogic şi teoretic. Modelul analog/analogic (de tipul circuitelor electrice din computere) aseamănă modelul şi originalul, prin structură. Acest model reproduce „numai structuri abstracte sau sisteme de relații ale obiectului original [...] pe un suport diferit şi cu ajutorul unei rețele de relații diferite” (Eco 1996, p. 260–262) şi necesită o cunoaştere mai bună a proprietăților modelului decât a obiectului care este reprezentat. De obicei, acest model configurativ se profilează fie prin recompunerea itinerarului pe care opera îl propune, fie

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

„Scriitorii celor patru epoci reprezintă zalele aceluiaşi lanţ, încheiate în chip firesc una-ntr-alta: cel ce caută să ridice veriga cea mai strălucitoare prin noutatea ei, va auzi zuruind întregul lanț al înaintaşilor" (Puşcariu 1930/1987, p. 11).

De aici decurge şi un principiu de lucru:

„[...] scopul nostru nu poate fi analiza unor opere literare scoase din timpul în care au fost produse, nici a unor scriitori rupți din şirul de înaintaşi şi de contemporani [...]" (*ibidem*).

b) Comparația istoricului (şi a cititorului cărții) cu privitorul unei hărți celeste:

„Astfel, urmărind evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câte ori va apărea un scriitor nou în drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-şi alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să prindă pe retină spațiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întrerupe liniştea fixă a tăriei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge. Un fel de meteori sunt şi scriitorii ce luminează câmpul literar, unii mai sclipitori, alții mai puțin strălucitori" (p. 14).

c) Comparația literaturii cu un râu:

„Literatura unui popor e ca râul, influențele străine ca munții, dealurile, văile, şesul prin care el curge. Acestea din urmă îi vor determina cursul […], dar creşterea râului nu poate fi determinată de ele […] dezvoltarea ei [a literaturii noastre] iese d i n s i n e: râul creşte prin apele ce se revarsă în el; creşterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați, bărbații ei mari" (p. 12–13).

Analiza identifică aici forme de închegare a materialului istoriei în imagini plastice, un scop urmărit cu perseverență de Sextil Puşcariu: „în mintea [ascultătorului, a cititorului] să se închege dintr-o dată o imagine lămurită" (p. 16).

Cât priveşte metafora din serie, ea poate genera o serie de întrebări relative la modul de reprezentare a istoriei literare: Cum citim această metaforă? Este o metaforă utilizată de autor pentru a numi, în mod diagnostic şi simptomatic, actul de scriere, un metadiscurs despre compoziție? Ar putea constitui „lectura" metaforei o metodă de lectură critică? Este un model metaforic care in-formează compoziția operei? Este un model euristic de reprezentare, de re-descriere, care oferă o interpretare istoriei? Aparține el logicii demonstrației eşafodate de istoric sau logicii descoperirii? Are această figură metaforică valoare de cartografiere sau de semnificare? Se poate extinde până la a deveni de la un model de reprezentare, un model de înțelegere? Adică are metafora valoare de reprezentare figurată, simplificată şi funcțională a unor realități şi relații? Ori este o imagine vizuală sau cognitivă, idealizată şi simplificată, concretă, reprezentând trăsăturile esențiale ale obiectului *Istoriei* şi facilitând comprehensiunea proiectului de istorie literară?

prin descoperirea logicii interne a operei. În cazul lui S. Puşcariu, credem că modelul este dat ca atare de autorul proiectului de istorie literară, încă din *Introducerea* la *Istorie*.

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

Conţinut şi metodă în istoria literaturii

Sextil Puşcariu decupează istoria literaturii române în patru epoci, fixate în raport cu istoria generală a românilor: *epoca veche*, *epoca nouă* (începută odată cu naşterea românilor ca popor romanic), *epoca modernă* (cu începutul la întemeierea României unite şi independente) şi cea *contemporană* (cu punct de pornire la 1918).

Metoda aleasă respinge, în mod explicit, abordarea generică şi pe cea cronologică în favoarea unui tablou organic al evoluției literaturii, realizat prin punere în context şi prin reliefarea personalității artistice a scriitorilor, prin tehnica portretului şi a evocării.

> „[...] nu putem imita pe cei ce cred că într-o istorie a literaturii diferitele capitole pot fi împărțite după g e n u r i l i t e r a r e. Grija noastră va fi, dimpotrivă, să arătăm, în m o d i s t o r ic, dezvoltarea firească a literaturii, ca partea cea mai nobilă a culturii noastre, urmărind-o în e v o l u ț i u n e a ei" (p. 11).

> „Din punct de vedere teoretic, cea mai potrivită metodă de a trata o literatură în mod istoric ar fi cea c r o n o l o g i c ă, înregistrând an de an operele ce apar şi arătând întru cât ele însemnează un pas înainte în evoluțiunea literară. Metoda aceasta e nepracticabilă pentru vremurile mai vechi, cu o producție literară săracă, despre care nu avem nici informații destul de precise. Dar pentru vremurile mai noi este şi mai puțin practică, căci are marele dezavantagiu de a sfârtica în părticele mici imaginea pe care trebuie s-o avem despre diferiți scriitori şi grupări literare" (p. 13).

În caracterizarea epocilor, istoricul recurge la concepte precum *direcție*, *efect*, *influență* şi *dependență*[2] (o analiză lexicală evidențiază, în mod pregnant, aceste repere), fără a le absolutiza; *influențele* se relativizează atâta vreme cât „dezvoltarea literaturii iese din sine. Râul creşte prin apele ce se revarsă în el; creşterea unei literaturi o fac scriitorii ei însemnați".

2 Termenii apar de-a lungul întregului text: *influență* apuseană, *direcție* națională, *dependență*, *continuitate* directă etc. Spre exemplu, în epoca veche literatura română se resimte slab şi întârziat de evenimentele istorice care au marcat vestul european, trăieşte încă în evul de mijloc, în umbra Semilunii şi a „vecinilor noştri slavi" care „au dat direcția pentru veacuri întregi […] dezvoltării noastre culturale". Influența orientală întreține dependența manifestărilor culturale de biserică, în vreme ce toate mişcările cu efecte importante pentru dezvoltarea literaturii în direcție națională (traduceri, tipărituri, istoriografie) au la temelie o influență apuseană. Epoca nouă se resimte de influențe occidentale: obiceiurile europene, literatura apuseană şi gustul pentru îndeletnicirile artistice. Direcția latinistă atinge „o coardă existentă, şi cea mai puternică, a sufletului nostru, firea noastră romanică", datorită căreia „a luat ființă sentimentul nostru național şi naționalizarea tuturor aspirațiilor, a culturii şi a literaturii noastre". Cărturarii Şcolii Ardelene „imprimă direcția în care avea să se dezvolte spiritul public", însă aspectul pe care l-a primit civilizația românească este întipărit de cei care au introdus cultura franceză (cu efect în spațiul românesc prin filieră rusească, apoi prin contact direct cu ideile revoluției franceze şi cu puternica mişcare romantică). Epoca modernă e marcată de influența literaturii populare care dă „caracterul specific românesc", apoi de critica junimistă şi de apariția lui Mihai Eminescu. Definitorie pentru caracterul epocii este maturitatea gândirii, însă trăsătura ei specifică nu se lasă surprinsă din cauza lipsei de perspectivă critică. Totuşi se pot recunoaşte mărcile revoluției produse de războiul mondial şi efectele acestuia asupra scriitorilor etc.

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

Opțiunea lui S. Puşcariu selectează ***metoda evoluţionistă*** combinată ***cu metoda biografică***:

> [metoda evoluționistă:] „[...] literatura noastră a luat anumit direcții, dar dezvoltarea ei iese d i n s i n e" [spațierea autorului] (p. 14);
>
> [metoda biografică:] Drumul va consta în a urmări „[...] evoluția firească a literaturii noastre, ne vom opri pentru un timp pe loc, de câte ori va apărea un scriitor nou pe drumul nostru, căutând să-i fixăm personalitatea întreagă" (p. 14).

Deducem că avem a face cu un proiect de istorie literară care exclude istoria narativă, deşi epocile se înfăţişează în succesiune şi există o continuitate de *principii, idei*, *păreri* recurente la un scriitor şi la altul, deşi figurile scriitorilor au parte de biografie. Modelul narativ pare nepotrivit şi din cauza deficienței lui în abordarea cuprinzătoare a subiectului, eşafodat pe niveluri de realitate, succesiune de evenimente sau puncte de vedere multiple.

Complexitatea abordării, dorită de S. Puşcariu, solicită o istorie de **tip enciclopedic,** ce reliefează figurile scriitorilor, biografia şi opera lor. Deşi un model enciclopedic riscă adesea să piardă din coerență – prin utilizarea de tehnici ce ar evidenția, în mod eterogen, trecutul –, S. Puşcariu menține unitatea subiectului prin instituirea unor rețele de informație, concepute prin imaginea metaforică a lanțului cu zale.

Nu în ultimul rând, metoda aleasă aduce în discuție ***relativitatea*** judecății critice**:** citită din perspectiva imaginii *şirului*, *Istoria* reține şi opere cu valoare literară redusă, atunci când acestea au „însemnătate deosebită" din punctul de vedere al evoluției istorico-literare.

> „[...] se poate întâmpla ca o scriere, care din punct de vedere curat literar are o valoare mică, să fie de o însemnătate extraordinară din punctul de vedre al evoluțiunii istorico-literare. Aşa bunăoară traducerea în româneşte a *Faptelor apostolilor* sau a *Psaltirii* nu poate fi socotită, desigur, ca o operă artistică, faptul însă că prin aceste traduceri din secolul al XV-lea se întrebuințează la noi pentru întâia oară limba română în scopuri literare însemnează în dezvoltarea literaturii noastre un eveniment de cea mai mare importanță; el constituie chiar condiția primordială pentru dezvoltarea unei literaturi r o m â n e ş t i. Înțeleasă astfel istoria literaturii, e evident că măsura cu care va judeca istoricul literar opera unui scriitor se va schimba necontenit, ea va fi alta de la o epocă la alta, va fi r e l a t i v ă [spațierea autorului]" (p. 11).

Grupajul intern. Codul: „lanţul"

Grupajul intern nu este arbitrar, clasificările au fundament obiectiv şi valid. Istoricul construieşte „lanțurile" aproape la fiecare pagină. Spre exemplu, în capitolul despre Antim Ivireanul, **un lanț de evenimente biografice**:

> „Astfel, după Miron Costin, după Constantin Brâncoveanu, după stolnicul Cantacuzino, nefericitele lupte politice cerură, în curs de abia cincisprezece ani, a patra

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

jertfă de sânge de la cei ce-şi consacraseră viaţa pentru binele şi luminarea ţărilor române, care aveau să încapă de-acum pe mâinile fanarioţilor" (p. 125);

în capitolul despre Cantemir, **un lanţ care evidenţiază poziţia într-o ierarhie**:

„de la Ion Neculce, care fără să fie cel mai erudit fiu al timpului său, a fost cel mai puternic talent literar, să ne îndreptăm la cea mai importantă figură a epocii noastre literare vechi, Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei" (p. 135);

în capitolul despre Neculce, **o reţea de însuşiri ale cronicarilor (talent narativ, fire, discernământ istoric şi erudiţie)**:

„Dacă am vrea să facem o paralelă între ceilalţi cronicari şi Neculce, atunci cel mai apropiat de el în felul de a povesti e Radu Popescu, care, întocmai ca Neculce, iubeşte amănuntele [...]. În privinţa firii sale, Neculce se aseamănă cu Grigore Ureche şi cu Miron Costin, cu acei boieri cu iubire de ţară ori cu patriotism cald […]. Neculce nu are în măsură tot atât de mare ca logofătul Miron discernământul istoric şi mai ales e mai puţin erudit decât Nicolae Costin, de care se deosebeşte mai mult" (p. 133).

Tot aici **un lanţ al surselor**:

„[...] Neculce pune, ca un fel de introducere la *Letopiseţul Ţării Moldovei* acea *Samă de cuvinte* […]. Peste 200 de ani, poeţii noştri mari şi-au scos din ele motivele celor mai frumoase poezii epice româneşti. De aici a luat Bolintineanu subiectele baladei sale *Muma lui Stefan cel Mare*, de aici Negruzzi şi Alecsandri motivele poemelor lor *Aprodul Purice* şi *Dumbrava Roşie*" (p. 134–135).

Revenind la capitolul *Dimitrie Cantemir*, un **lanţ al adversităţilor** politice ce surprinde relaţiile dintre Cantemir şi Brâncoveanu. Sau **o reţea referitoare la gradul de receptare a textului**:

„Iar dacă ele nici astăzi nu sunt citite decât de câţiva amatori de lucruri vechi, e pentru că din glasul cu care vorbeşte nu răsună nici armonia limbii lui Grigore Ureche, nici căldura lui Miron Costin" (p. 151).

Sau **un lanţ al continuităţii**:

„[...] vom vedea la Iorga idei ale lui Bălcescu şi Kogălniceanu; la Titu Maiorescu vom întâlni principii de critică exprimate, mai puţin strălucitor, de tatăl său […]. La Petru Maior vom găsi păreri emise odinioară de Dimitrie Cantemir ş.a.m.d., fie că urmaşul primeşte de la înaintaş ideile acestea printr-o continuitate directă, fie că ele răsar, din recunoaşterea aceloraşi adevăruri, independent la unul şi la celălalt" (p. 11)

ş.a.

Reţelele, variate, realizează în tot textul *Istoriei* hărţi, relaţii, structuri, forme, configuraţii, respectând modelul metaforic iniţial. Este un model linear dinamic, care generează un text mobil, fluid şi deschis. Selecţia, generalizarea, forma, structura de organizare şi de intrerrelaţionare a materialului se supun metaforei iniţiale, modelul propus de Puşcariu situându-se în proximitatea a ceea ce înţelegem astăzi

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

printr-un *text-rețea*. Dacă schimbăm zaua lanțului activăm un alt sistem de așteptări, generăm alte accente hermeneutice şi probabil coagularea unei alte imagini.

Modelul ilustrează trăsăturile specifice textului-rețea (Deleuze–Guattari 1980): ***principiile conexiunii şi ale eterogeneității*** (orice punct poate fi în conexiune cu orice alt punct, prin ecoul generat de sunetul zalelor); ***principiul multiplicității*** (nu există puncte sau poziții de ramificație într-un lanț, lanțul poate fi apucat de oriunde); ***principiul cartografierii*** (textul înfățișează, aproape ca într-un rizom, „hărți sau game de colecții şi influențe", ordonând „pe o singură pagină: evenimente trăite, determinări istorice, individualități, grupuri, forme sociale" (*ibidem*, p. 16)).

Este deci un text care poate fi adaptat, în mod firesc, noii culturi textuale în care trăim, cultura digitală. Zalele lanțului metaforic fac vizibilă mişcarea textuală şi redau mobilitatea intrinsecă a textului, oferind posibile *hiperlink*-uri pentru un document electronic şi contur aparent unor date, altfel uniform aşezate pe pagină. Dacă într-o ediție electronică se face vizibil şi ceea ce în versiunea tipărită nu a fost posibil, atunci metafora centrală a lanțului cu zale prinse una-ntr-alta constituie un model plauzibil de configurare a documentului, într-un posibil proiect de tehnologie digitală consacrat operei lui Sextil Puşcariu.

În loc de concluzii

Fără îndoială că, în scurt timp, proiectele Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj vor avea în vedere transpunerea în mediu digital a operei patronului instituției, fie într-o arhivă electronică, fie în diverse ediții electronice, gândite poate ca suport pentru cursurile academice de istorie a literaturii. Desigur, o ediție digitală nu presupune doar o simplă transcriere dintr-un mediu în altul, ci şi o „întreagă rețea de discursuri", corespunzătoare paratextului edițiilor pe hârtie, detalii tehnice şi principii editoriale (Gabler 2010, p. 44; Robinson 2013). Însă sursa principală într-o ediție digitală o constituie textul, iar vizualizarea lui depinde de modul în care a fost codat. Textul unei aşteptate ediții electronice a *Istoriei literaturii române. Epoca veche* este codat deja de o metaforă „digitală", pe care o considerăm utilă în pregătirea documentului viitoarei ediții.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Black 1962 = Max Black, *Models and Metaphors. Studies in language and Philosophy*, Cornell University Press, 1962.

Deleuze–Guattari 1980 = Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Capitalisme et schizophrénie. Mille Pateaux*, Paris, Éditions de Minuit, 1980.

Eco 1996 = Umberto Eco, *Limitele interpretării*. Traducere de Ştefania Mincu şi Daniela Bucşă, Constanța, Editura Pontica, 1996.

Galey 2009 = Alan Galey, *Signal to noise: designing a digital edition of the Taming of a Shrew*, în „College Literature", XXXVI, 2009, nr. 1, p. 40–66.

Gabler 2010 = Hans Walter Gabler, *Theorizing the Digital Scholarly Edition*, în „Literature Compass", VII, 2010, nr. 2, p. 43–56.

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)

Perkins 1992 = David Perkins, *Is Literary History Possible?*, Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 1992.
Puşcariu 1930/1987 = Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediție îngrijită de Magdalena Vulpe. Postfață de Dan C. Mihăilescu, Bucureşti, Editura Eminescu, 1987 (prima ediție, 1920; pe copertă: 1921).
Robinson 2013 = Peter Robinson, *Towards a theory of digital edition*, în „Variants". The Journal of the European Society for Textual Scholarship, 10, 2013, p. 105–131.

METAPHOR OF LITERARY HISTORY IN SEXTIL PUSCARIU'S *HISTORY OF ROMANIAN LITERATURE:* "THE LINKS OF THE SAME CHAIN, INTERLINKED NATURALLY ONE WITH THE OTHER" (*Abstract*)

Nowadays, as the medium for editions changes from script to digital, main assumptions about editions come into question. An electronic edition of Puscariu's *History* may be conceived as answering to the author's original conceptual model, namely the digital metaphor he proposed as model for his *History*: *the chain with rings connected to each other*. My paper deals with a description of the textual configuration of Puscariu's history model in order to point out the potential of the above mentioned digital image to shape the text-document of an electronic edition, more exactly to visualize the text as a network.

Cuvinte-cheie: *istoria literaturii, ediție digitală, metaforă, textul-rețea*.
Keywords: *history of literature, digital edition, metaphor, text as a network.*

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
„Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
tamaian@yahoo.com

BDD-A13548 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 04:29:54 UTC)